

FABINY TIBOR

STRÓBL Erzsébet: *I. Erzsébet: Egy mítosz születése*,
Budapest, L'Harmattan, 2022, 344. o.

A 16. századi Angliát mindenekelőtt a vallási villongások határozták meg. VIII. Henrik uralkodása alatt elkezdődik az ellentmondásoktól hemzsgő reformáció, amely azonban politikai erővé lesz a kamasz-király, VI. Edward rövid uralkodása alatt. A trónon féltestvérek váltják egymást: Edward korai halála után, 1553-ban a VIII. Henrik első feleségétől született Mária került a hatalomra, akit a történelem hosszú ideig „véresnek” nevezett, hiszen a katolikus restauráció jegyében sorra küldte máglyára a protestáns „eretnekeket,” miközben a közülük a szerencsésebben a kontinensre menekülhettek. Ám öt évvel később ő is meghalt, s 1558-ban lépett trónra a Boleyn Annától született I. Erzsébet. Az angol történelemben a 16. század második felét, amely körülbelül egybeesik I. Erzsébet angol királynő uralkodásával (1558–1603), az angol kultúra aranykoraként, „reneszánszaként” tartja számon a kultúrtörténet.

Stróbl Erzsébet *I. Erzsébet: Egy mítosz születése* című könyve nemcsak a magyar nyelvű, hazai könyvkiadásban számít hiánypótló munkának, hanem – amint erre már igény is mutatkozott – angol nyelvű külföldi kiadása is fontos szerepet töltene be a 16. századi kultúrtörténet nemzetközi kutatásában. Szakmai hírnevét a szerző máris megalapozta azzal, hogy a témáról az elmúlt másfél évtizedben is megjelentek publikációi rangos külföldi kiadványokban.

Ha a végéről kezdjük forgatni a könyvet, azonnal észre vesszük a gazdag bibliográfiát. Még külföldi kiadványokban is ritka, ha egy szerző több oldalas forrásanyagot (primer szöveget) tud felmutatni a szakirodalmi jegyzékében. Stróbl Erzsébet bibliográfiájában a primer források listája több mint hat oldalt tesz ki, a hivatkozott szekundér szakirodalom pedig dupla annyit. A könyvet harmincegy illusztráció teszi még vonzóbbá.

Bár számos monográfia született és film készült már a „Szűz Királynőről,” Stróbl Erzsébet könyve azonban nem egy a – néha unalmas, néha populáris – történeti feldolgozások között. Ez a könyv az I. Erzsébet uralkodását övező mítosz kialakulását és elterjedését követi nyomon, „a kultusz motívumainak eredetét és fejlődését kívánja megragadni, miközben rávilágít a királynő saját imázsformálásának jelentőségére és a korabeli női uralmat támadó retorika hatására” (9. o.).

Stróbl Erzsébet nem veszít időt megközelítésének és módszertanának bemutatásával; az olvasó talán mégsem téved, ha azt a 20. század utolsó évtizedeiben elterjedt „új historizmussal” állítja párhuzamba. Az új historizmus ugyanis az eszmetörténetet az irodalmon, az irodalmat pedig az eszmetörténeten keresztül vizsgálja. Az irodalom alatt nemcsak szépirodalmat, hanem a kutatott korban fellelhető írott dokumentumokat, korabeli forrásokat érti. Stróbl elméleti megközelítése

nem hagyományos, hanem rokonítható a Dávidházi Péter által néhány évtizede kezdeményezett kultusztörténeti kutatásokkal, még akkor is, ha Stróbl módszere – mint a bevezetőben írja – „eltér a Dávidházi Péter által meghatározott kultuszfogalomtól.” Amíg az „*Isten másodszülöttje*” kultuszfogalma a „feltétlen imádat,” vagy a „megkérdőjelezhetetlen csodálat”-ként írja le a Shakespeare körüli tiszteletet, addig az Erzsébet-mítosz nem csupán csodálat-történet, mert ahhoz a Szűz Királynő személyét sokszor bíráló vagy gúnyoló megnyilvánulások is hozzátartoznak. Mindazonáltal szerencsés lett volna, ha a mítosz és a kultusz fogalmainak különbségét a szerző markánsabban elkülöníti.

Ha a könyv egy másik műfaji besorolásával kísérletezünk, akkor leginkább reprezentáció-, illetve önreprezentáció-történettel van dolgunk. Ha létezik is ez a műfaj, nagyon ritka, s a szerző megközelítése ezért is tekinthető eredetinek.

Az első, az olvasót a „könyvbe vonó” fejezet – stílusosan – I. Erzsébet 1559. január 14-én történt londoni bevonulásával kezdődik. Már itt megmutatkoznak a könyv erényei: a hatalmas történelmi ismeret könnyed és olvasmányos stílussal párosul; az egyes események és a korabeli portrék precíz leírását kapjuk. A fél évtizedig tartó re-katolizáció után I. Erzsébettel a „re-reformáció” indul el, ez az a folyamat, amely Angliát az anglikanizmus *via media* hátszelével protestáns európai hatalommá tette.

A protestáns gondolkodás a katolikusnál erősebben épít a bibliai tipológiára, így nem véletlen, hogy Erzsébetben az ószövetségi Debórát, az újra protestáns Angliában pedig a helyreállított Izráelt látták. A női hatalomgyakorlás egyik érdekessége, hogy a katolikus Tudor Mária és a protestáns Tudor Erzsébet egyaránt az Igazság képviselőjeként jelenítette meg önmagát, sőt mindketten a *veritas filia temporis* (az igazság az idő leánya) tabló alatt vonultak fel a koronázásuk alkalmával. A szerzőnek igaza van abban, hogy „Erzsébet női uralmának legfontosabb legitimációja, hogy az isteni Gondviselés helyezte őt az ország élére,” de arról sem szabad elfeledkezni, hogy ez nemcsak reá vonatkozik, hanem annak a VII. Henrikkel kezdődő (Morus Tamás által először is képviselt) „Tudor myth”-nek a része, amiről E.M.W. Tillyard írt Shakespeare királydrámáiról szóló, ma már klasszikus könyvében.

A gondolatmenet szempontjából ugyan kitérő a női uralom kérdéséről szóló második fejezet, de itt Arisztotelésztől kezdve a kora újkorig bezárólag egy rendkívül értékes eszmetörténeti áttekintést kapunk. Igazán izgalmas olvasmány a skót kálvinista reformátor John Knox támadása a nőuralom ellen és az ő konzervatív női uralkodó imázsaira adott válaszok (46–62. o.).

Az „Erzsébet királynő önreprezentációja” című harmadik fejezet arról szól, hogy miképpen ragadhatjuk meg Erzsébet imázsformálását nyilvános beszédekben, imáiban, teológiai és filozófiai témájú szövegek fordításában, versekben és levelekben. Műfaj-történeti szempontok is felvillannak, miközben Erzsébet saját szövegeit olvassuk. Ezekből nyilvánvalóvá lesz, hogy Erzsébet vallásossága nem a hatalmi szempontokat legitimizáló külső máz, nem a hitet és a Bibliát politikai érdekből instrumentalizáló játszma (amire ma is találunk példát!), hanem őszinte

meggyőződés. Ebből kap erőt népe kormányzásához, az ószövetségi tüposzoknak (Debóra, Judit, Eszter) megfelelően. A szerző Erzsébet királynő önmeghatározásának három elemét tárgyalja: ezek „A művelt fejedelem”; „Isten alázasatos szolgálóleánya,” valamint a „A szerető, gondoskodó uralkodó.” Erzsébet „szeretetretorikájának” egyik elvi alapja Ernst H. Kantorowicz ismert tézise a „király két testéről” ill. Mary Axton könyve a „királynő két testéről.”

A könyv negyedik, ötödik és hatodik fejezete végeredményben az első fejezet folytatásának is tekinthető, hiszen itt a korai országjárásokat, azok sajátosságait, a két egyetemi városban, Cambridge-ben 1564-ben, illetve Oxfordban 1566-ban tett látogatásait mutatja be részletesen, nagyon sok forrásszöveg idézésével. Oxford kevésbé, Cambridge annál inkább a puritán szellemiség fellegvára volt. Ezért ezért is jogos a megállapítás, hogy „a királynő státuszát itt elsősorban nem a katolikusok kezdték ki, hanem azok a radikális protestáns prédikátorok, akik lelkiismereti kötelességüknek tekintették, hogy tanácsaikkal irányt mutassanak uralkodójuknak.” (Megjegyzem: Genfet aligha nevezhetjük a „radikális reformáció” (112. o.) városának, hiszen a valóban radikális Szervétet antitrinitárius nézeteiért éppen itt küldte máglyára Kálvin.)

A kenilworthi és a woodstocki 1575-ös látogatások leírása és bemutatása láthatóan szívügye a szerzőnek. Bármennyire is fontosak ezek a látogatások a kultusznyelv kiszélesedése szempontjából, a nem szakértő olvasnak túl részletezőnek, aprólékosnak tűnhetnek. A Szűz Királynőről szóló hatodik fejezetben nemcsak az 1578-as norwichi a látogatás bemutatása történik, hanem annak a kimutatása, hogy ezen a látogatáson „érhető először tetten a királynő örök szüzességének dicsérete” (164. o.). Talán hasznos lehetett volna mélyebben feltárni a katolikus Mária-kultusz és a protestáns „Szűz Királynő” mítosz vallási és antropológiai hasonlóságait és különbségeit. Stróbl Erzsébet ebben a fejezetben tényleg megmutatja művészettörténeti kompetenciáját és erényeit. Mintegy féltucat királynői portrét elemez több mint húsz oldalon keresztül.

A hetedik fejezet az irodalomtörténet perspektívájából vizsgálja Erzsébet portréját. A pásztorköltészet műfaját is ismertetve Edmund Spenser *Pásztorkalendáriumának* Erzsébet-imázsát mutatja be részletesen. Az április ekloga szól Erzsébet dicséretéről: „a negyedik helyen álló eklogában utalás Vergilius IV. Eklogájára, amely a szűz Astraea eljövételét ígerte” (195. o.). Megtudjuk, hogy „a műben Erzsébet szüziessége is megjelenik, Dianára utal szépségének Phoebe és Cynthia istennőkkel történő összehasonlítása. A királynő isteni felmenőket kap: Pánt és Szürinxet” (197. o.).

A magyar kultúrtörténet szempontjából is unikumnak tekinthető Budai Parmenius István (1555?–1583) szerepének megvilágítása a Szűz Királynő dicsőítésének kontextusában. A magyar fiatalember három évi európai peregrináció után jutott el Angliába, majd innen Amerikába, de a visszaúton hajótörést szenvedett és meghalt. Az *Epibatikon, aza hajóra szállást ünneplő költemény* című latin nyelvű művében aranykorként éneklie meg Astraea Angliáját, sőt Amerikáját is, ahol a bennszülöttek ártatlanságban és békében élnek. Részleteket olvashatunk Parmenius költeményé-

ből magyar fordításban. Sajnáljuk, hogy az eredeti latin szöveget nem láthatjuk a lábjegyzetben, mint ahogy ez az angol szövegek esetében megtörtént.

A könyv legsikeresebb része „A kultusz intézményülése” címet viseli. Ez az utolsó előtti fejezet olyan mintha egy narratív dráma tetőpontjához érkeztünk volna. Ha így van, akkor az utolsó fejezet lecsengés, dramaturgiai kifejezéssel „dénouement.” Miért nagyszerű a nyolcadik fejezet? A Szűz Királynő hazai ünneplésének megszilárdulásáról, az eredetileg hármás ünneplés (születés, trónra lépés, koronázás) után a koronázás napjának megünneplése veszi át a vezető szerepet. Ez pedig minden év november 17-e volt, amely egyszerre volt egyházi ünnep és udvari, populáris ünnepség. Ilyenkor a templomokban felzúgtak a harangok, a liturgiában Dávid király hálaadó zsoltára hangzott el, az ószövetségi olvasmányok azokról a királyokról szóltak, akik megtisztították Izrael vallását a pogányság beszüremkedésétől. A keresztény hitnek a pogányságtól (illetve a katolicizmustól) való megtisztítása jellemző protestáns toposz, nem mintha a következő évszázadokban ez ne lenne érvényes a protestantizmus egyházaira.

Az 1570-es, 1580-as évek katolikus lázadásai, az 1580-as földrengés, a spanyol fenyegetés felerősítette az apokaliptikus nyelvezetet. Egy Edmund Bunny nevű hitszónok az ekkoriban elterjedő ramusi vizuális logika „térképén” felvázolta, hogy egy anglikán hazafinak miről is kell elgondolkodnia Erzsébet királynő ünnepén (228–231. o.). A fordítást Stróbl Erzsébet a cambridge-i Emmanuel College-ban fellelhető példány alapján végezte.

A kiváló fejezet második része az udvari és a populáris megemlékezésekről szól, a lovagi tornajátékokról és viadalokról. Ezekben egyre gyakran jelennek meg a mitológia és a folklór elemek is jelentkeznek, pl. a „vadember,” római istenek stb. Vajon ez a szcenika előre vetíti-e a Jakab-korban elterjedt mitologikus elemeket felsorakoztató zenés maszkjátékokat („masques”)? Shakespeare *A vihar*-ja is már ide tartozik. A Spanyol Armada támadásának időszakában, majd a katolikus feletti győzelem idején (1588) felerősödik Erzsébet királynő erejéről dicsőítő retorika, amelyet önmaga is megmutatott a híres a híres Tilbury beszédében: „I know I have the body but of a weak and feeble woman, but I have the heart and stomach of a king and of a king of England too.” A magyar fordítás a „stomach”-ot „bátorságként” adja vissza: „Tudom, hogy gyenge és törékeny női testem van, de szívem és bátorságom egy királyé, sőt Anglia királyáé.” (286. o.) A győzelem következtében a királynő trónra lépésének nemzeti ünnepként előírt napján túl a Spanyol Armada feletti győzelem napja is nemzeti ünnep lett. Ezzel intézményesült a királynő körüli kultusz: a királynői imázs összeforrt a nemzetté kovácsolódás folyamatának beteljesedésével.

Az utolsó, „lecsengő” fejezet a „Túlzások, kritikák és támadások” címet viseli. Bemutatja, most már kevésbé aprókosan, a felelevenített országjárásokat (hasznos táblázat található a 265. oldalon). Méltó befejezése ennek a könyvnek és fejezetnek Edmund Spenser *A tiündérkirálynő* című, torzóban maradt, a keresztény és pogány

elemeket allegóriával vegyítő eposza, ahol Gloriana jeleníti meg a királynő személyét (282–290. o.).

A könyv hiánypótló jellegét és célját a könyv utolsó mondataiban maga a szerző fogalmazza meg: „Jelen könyv a mítosz megszületésének időszakába kívánt betekintést nyújtani. Azokba az ábrázolásokba, amelyek nagyrészt hiányoznak a történelemkönyvekből, és így a magyar közönség eligazodását segíthetik a királynő kultuszában, amelyet oly gyakran, oly sokféle módon használtak már fel Erzsébet uralkodása óta” (307. o.).

A tudományos kutatás minden kritériumának messze megfelelő monográfia ugyanakkor mindenki számára követhető, élvezetes olvasmány. Nagy értéke a könyvnek, hogy az eredeti forrásokat az eredeti helyesírással és központozással adja meg a lábjegyzetekben. Egy következő kiadásban (ami szerintem be fog következni) érdemes lesz az idehaza nem igazán ismert személynevek után feltüntetni a születés és az elhalálozás időpontját, vagy akár a könyv végére beilleszteni az egyes személyekről pár soros életrajzi információt, így az olvasók hasznos kézikönyvként is forgathatják ezt a kiváló monográfiát.

A könyvet nem lehet eléggé dicsérni. Két dolgot tehetünk: olvassuk el minél többet ezt a könyvet; mondjunk a szerzőnek hálás köszönetet.